

УДК 658:502.7:008

Андрійцьо А.Ю., аспірант кафедри менеджменту (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

СКЛАДОВІ ТА РІВНІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КУЛЬТУРИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

В результаті досліджень уточнено концептуальні положення культури екологічного менеджменту, розглянуто елементи, що формуються її зміст, визначено складові та рівні управління її розвитком.

Ключові слова: культура екологічного менеджменту, складові, рівні управління

В результате исследований уточнено концептуальные положения культуры экологического менеджмента, рассмотрены элементы, которые формируют ее содержание, определены составляющие и уровни управления ее развитием.

Ключевые слова: культура экологического менеджмента, составляющие, уровни управления

The author itemizes the conceptual basics of environmental management culture basing on the research results in the article. The paper also investigates the elements that form the content of environmental management culture, determines the components and levels of its development management.

Key words: environmental management culture, components, management levels

Формулювання та обґрунтування переліку складових культури екологічного менеджменту та визначення рівнів, на яких можна управляти її розвитком, є важливими науково-практичними завданнями, вирішення яких дозволить забезпечити формулювання основних організаційно-методичних засад даної концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, свідчить про часткове вирішення даної проблеми, започатковане вітчизняними науковцями, з менеджменту, екологічного управління та економіки природокористування. Не дивлячись на різну мету та напрямки досліджень, автори активно вживають поняття «культура» у якості номінації чи зразка, пов'язують його з процесом покращення,

удосконалення, раціоналізації тощо. **Вважаємо**, що питання складових культури екологічного менеджменту (КЕМ) є не дослідженим у спеціальній літературі. Але, в умовах формування та розвитку екологічного управління, у 2004 р. започатковано вживання поняття «культури екоменеджменту» В.Я. Шевчуком, Ю.М. Саталкінім, Г.О. Білявським, В.М. Навроцьким, В.В. Гетьманом, які розглядають його в контексті «культурного екоменеджменту» [1, с.140], що підвищує актуальність предмету дослідження.

Тому, **постановка завдання** полягає у необхідності формулювання концептуальних положень культури екологічного менеджменту, виявлення сукупності елементів, які формують її зміст як системи, визначення і обґрунтування складових КЕМ з використанням наукових методів дослідження та розмежуванням рівнів управління її розвитком.

У загальному вигляді, концепція культури екологічного менеджменту може бути презентована через комплекс ключових положень, які формують її суть і визначення. По-перше, КЕМ це сукупність досягнень в організації і здійсненні природоохоронної діяльності будь-якого об'єкту управління, існує у суб'єктивному та об'єктивному вигляді в усіх без виключення сферах суспільного життя та діяльності, підлягає опису і характеристиці з використанням різних оцінних атрибутів. По-друге, це та сукупність норм, приписів і рекомендацій, дотримання і врахування яких, дозволяє запобігати чи зменшувати екологічні наслідки життєдіяльності людини як особистості, як суб'єкта соціально-економічних відносин або суб'єкта управління, а ступінь дотримання обов'язкових і добровільних вимог дозволяє визначати організацію екологічного менеджменту як активний чи пасивний, цілковитий або частковий. По-третє, як ідеальне явище, передбачає розробку і впровадження найбільш ефективної моделі екологічної політики, яка функціонує за принципами прогнозування та попередження екологічних порушень. По-четверте, КЕМ налаштована на стійкий розвиток, підвищення результативності та ефективний менеджмент, який обов'язково враховує соціальний, екологічний та економічний аспекти. По-п'яте, ступінь її розвитку в кожному конкретному випадку підлягає управлінню у двох напрямках: підтримання певного рівня досягнень чи його піднесення.

Загалом, культура екологічного менеджменту, як частина системи вищого порядку, наділена основною її властивістю – феноменальністю, яка на думку В.І. Воловича «являє собою особливий соціокультурний феномен, що має науково-практичну цінність» [2, с. 280].

Тому, будучи багатограним і цілісним соціальним утворенням, дослідження та управління розвитком якого є надзвичайно актуальним в умовах екологічних порушень, КЕМ проявляється у різних сферах суспільної свідомості та діяльності у вигляді певних елементів моделей ціннісних орієнтацій, поведінки і результатів діяльності, які тісно взаємопов'язані між собою. До них належать правова, екологічна, економічна, організаційна, управлінська культури та куль-

тура менеджменту. Причому, об'єктивно вважати їх рівнозначними і взаємопов'язаними. Але науковці, які досліджують дані моделі окремо одну від одної, переставляють акценти важливості відповідно до конкретної мети досліджень і галузі знань. Якщо мова йде про такі науки (або розділи наук) як юридичні, то на перший план висувається правова культура, економічні – економічна, екологічні – екологічна, а в теорії управління - культура менеджменту.

Тому, базові засади культури екологічного менеджменту, від яких залежить її змістовне наповнення, вважаємо за можливе визначати на основі чотирьох концепцій, які сформульовані та обґрунтовані наступними науковцями: компетентної правової культури (Балюк Г.І., Боєр В.М., Гранат Н.Л., Целуйко М.Ф.), економічної культури (Кузьминов Я.І., Сур'як А.В., Щербіна В.Ф.), екологічної культури (Крисаченко В.С., Юрченко Л.І.) та загальної концепції культури управління (Козлова О.В., Кузьмін О.Є., Палеха Ю.І., Хміль Ф.Д. та ін.).

Відповідно, якщо культура екологічного менеджменту, представлена згаданими складовими, визначається рівнями правової, економічної, екологічної та рівнем культури управління, які у свою чергу розкриваються через додаткові елементи, що виявляються при застосуванні структурно-функціонального та екологічного підходів до вивчення їх суті.

До основних складових також належать: екологічна ситуація; стан матеріально-технічного, ресурсного та нормативно-законодавчого забезпечення діяльності; соціально-економічні відносини та економічні свободи, способи виробництва, повнота використання досягнень науково-технічного прогресу та економічного потенціалу за умов чесної конкуренції та екологізації усіх видів діяльності; культурно-історична, етнічна специфіка цінностей, норм та принципів екологічної етики, стан організованості структури систем державного управління природокористуванням та природоохоронної діяльності, екологічного менеджменту інших суб'єктів господарювання; культура управлінського персоналу та інших працівників; умов праці та діяльності, інформаційна та культура документації, пошук та ефективне залучення необхідних економічних та управлінських механізмів тощо.

Спільною рисою для зазначених складових є те, що поєднуючи досягнення реального функціонування з прагненням до удосконалення, піднесення і розвитку, та на основі застосування загальних чи спеціальних принципів, функцій та методів управління, вони є статичними та динамічними одночасно. Якщо статичний (структурний) аспект культури екологічного менеджменту відображає її форму, то динамічний (функціональний) передбачає виникнення, розвиток і взаємодію усіх елементів між собою та іншими соціально-економічними явищами. Таким чином, основні складові КЕМ, виявлені на основі застосування структурно-функціонального підходу, підлягають під вплив елементів загальної системи управління, до яких Ю.В. Ніколенко відносить механізм, структуру, процес та розвиток управління [3]. Позаяк вказані елементи мають системно-комплексний характер і властиві усім без винятку системам екологічного управління, вважаємо доцільним виділити наступні чотири групи елементів:

механізми екологічного управління, структура екологічного управління (статична характеристика), процес екологічного управління (динамічна характеристика) та розвиток екологічного управління.

Дане групування структуроутворюючих елементів культури екологічного менеджменту, дозволяє побачити як подвійну сутність (статичність і динамічність) складових, які залежать від параметрів функціонування об'єкту управління (враховують екологічні аспекти діяльності), так і фундаментальні складові процесу її формування і розвитку – суто управлінські (менеджерські за В.Я Шевчуком) складові.

Беручи до уваги вищесказане, складові культури екологічного менеджменту найповніше розкриваються через складові концепції культури управління, основними розробниками якої є О.В. Козлова (1976 р.), Б.М. Андрушків, О.Є. Кузьмін, Ф.І. Хміль (1995р.), Ю.І Палеха, В.О. Кудін (1998-2000рр.), Л.І. Скібіцька (2010р.). До складових елементів культури управління згадані автори включають культуру працівників управління, культуру процесів управління, культуру умов праці та культуру документації.

Слід зазначити, що в теорії екологічного управління також наводяться складові «основи культури менеджменту», запропоновані В.Я. Шевчуком та іншими науковцями, яка складається з технології ефективного процесу прийняття рішень, раціональної або стандартної моделі управлінської діяльності, високого професіоналізму менеджерів і системи потенційного навчання персоналу [1]. Та на справді усі вони, тою чи іншою мірою, відображені складовими елементами другого порядку, якими є рівень загальної культури працівників, знання, досвід і талант (володіння мистецтвом управління), наявність особистих і ділових якостей, практично реалізованих у певному стилі роботи та управління, здатності до безперервного навчання та підвищення кваліфікації, і за допомогою яких визначається культура працівників управління. Культура процесу управління забезпечується застосуванням прогресивної технології управління, раціональної організації управлінської праці (яка передбачає раціональний розподіл, кооперацію та регламентацію управлінської праці, нормування складу та чисельності працівників, підбір та розстановку кадрів), комплексної механізації та автоматизації процесу управління, культури ділового спілкування.

Проте, існує різниця в інтерпретації зазначених складових, яка залежить від суто управлінського чи системно-екологічного підходів до системи управління. У першій моделі складових не враховано відповідності управління екологічним нормам, поряд з наведеними Л.І. Скібіцькою моральними, юридичними, економічними, організаційними, технологічними та естетичними нормам [4, с. 318]. У другій моделі встановлено взаємозв'язок між системним екологічним управлінням та досягненнями менеджерської методології, але попри вживання поняття «культура менеджменту» автори розглядають «основи культурного екоменеджменту» через призму культури організації та організаційну культуру-

ру, які відрізняються за зовнішньою та внутрішньою ознаками і формуються на основі досягнень саме культури менеджменту.

Прагнучи усунути протиріччя розглянутих моделей, визначимо основні складові культури екологічного менеджменту, які умовно поділимо: на менеджерську (за В.Я. Шевчуком), в розподілі на суб'єктивну та об'єктивну (застосовуючи класифікацію первинних елементів Макарової Н.С. та ін., [5, с. 245]); на теоретичну та структурно-функціональну (практичну) складові (використовуючи призначення екологічного менеджменту за В.Ф. Семеновим та групування елементів системи управління Ю.В. Ніколенка); та на нормативну (доповнюючи перелік вимог О.В. Козлової та Л.І. Скібіцької екологічними правилами, вимогами та нормами).

Рисунок. Складові культури екоменеджменту

Отже, враховуючи визначальні елементи досліджуваної концепції, принципів моделі складових культури управління та теоретико-методологічне обґрунтування функціонування і розвитку систем екологічного управління, на рисунку зображено наступні складові культури екологічного менеджменту: теоретичну, нормативну, структурно-функціональну та менеджерську.

Теоретичну складову визначає сукупність науково-теоретичних досягнень у виробленні, обґрунтованості, систематизації та доступності об'єктивних знань системного екологічного менеджменту, яку можна використовувати як теоретико-методологічну базу для наукових досліджень та апробації, як динамічну систему, що перебуває у активному стані і здатна до само ускладнення, само

утворення та розвитку. Тобто, мається на увазі, існуюча система знань, концепцій, теорій, вчень про способи і форми організації теоретичної та практичної діяльності людини, її взаємодії з оточуючим навколишнім середовищем, як природнім, так і соціальним. Оцінними атрибутами даної складової є характеристика сукупності опрідметнених наукових результатів (видання різноманітних наукових праць), та кількість наукових інституцій, шкіл та науковців, які працюють у напрямках екологічного управління та менеджменту.

До нормативної складової культури екологічного менеджменту відносимо сукупність досягнень нормативної регламентації екологічного менеджменту (основні принципи), сукупність стандартизованих вимог та правових норм. Їх сутнісну основу складають міжнародні екологічні принципи задекларовані в Ріо-де-Жанейро, принципи Європейського регламенту з екологічного управління і аудиту, вимоги стандартів типу ISO та національні нормативно-законодавчі принципи, вимоги та рекомендації, що стосуються функціонування систем екологічного управління та на основі яких забезпечуються екологічні правовідносини, здійснюється мотивація екологічної діяльності різних суб'єктів, визначається склад та дієвість еколого-економічних та еколого-організаційних механізмів.

Структурно-функціональна складова об'єднує досягнення статичної та динамічної організації системи екологічного менеджменту, «як складової загальнодержавного управління країною» [6, с. 230], що визначає загальну сукупність елементів екологічної дійсності у єдності з їх реальним функціонуванням. Дані досягнення визначаються: класифікацією систем та дієвістю механізмів екологічного управління на національному рівні, наявністю екологічної політики, програм, стратегічних планів дій; відповідністю організаційної структури державної системи екологічного менеджменту вимогам її формування; чітким визначенням, розподілом та виконанням загальних і спеціальних функцій між державними органами управління в сферах раціонального природокористування, охорони довкілля та екологічної безпеки. Обов'язковою умовою характеристики досягнень структурно-функціональної складової культури екологічного менеджменту є результативність макроекологічного і мікроекологічного управління, досягнення рівноваги між змінами і стабільністю, тобто управління розвитком, як обов'язкового компоненту функціонування будь-якої системи управління.

Менеджерська складова КЕМ відрізняється від попередньої більш глибокою характеристикою досягнень, які формуються на «об'єктному» рівні управління (природний об'єкт, підприємство) [6; 7; 8, с. 160]. На рівні підприємства як об'єкта екологічного менеджменту (за умови визнання його діяльності екологічно небезпечною), здійснюється перетин територіального (місцеві органи екологічного управління) та галузевого рівнів (відомчі органи екологічного управління). Саме під впливом цих рівнів управління функціонує система екологічного менеджменту організації, первинними елементами побуди якої вва-

жаються суб'єкт і об'єкт, як визначальні категорії управління. Сутність поняття «суб'єкт екологічного управління», на думку таких науковців, як Д.П. Іванюк, Л.Ф. Кожушко, Н.С. Макарова, В.Я. Шевчук та І.В. Шульга, полягає у тому, що це носій (особа, соціальна група чи організація) предметно-практичної діяльності, джерело управлінської активності та впливу, спрямованих на певний об'єкт управління, діяльність якого пов'язана з екологічними характеристиками.

Сукупність досягнень, що виникає в результаті реалізації управлінських відносин, пропонуємо визначити як культуру працівників управління, яка формується на основі загальної (особистісної, за С.П. Мамонтовим), екологічної, професійної та управлінської складових (культур). Усі перелічені культури передбачають наявність суб'єктивної системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь, досвіду і навичок, якою мають володіти як внутрішній, так і зовнішній (за умови державного регулювання підприємств, управління яким закріплено за конкретним міністерством чи відомством) суб'єкти управління. Адже зазначена сукупність забезпечує певний рівень професійності, ефективності, результативності та екологічності управлінської діяльності. Тому, саме управлінська культура, визнається Н.І. Кабушкіним [9, с. 186], Ф.М. Русиновим, Л.Ф. Нікуліним, Л.В. Фаткіним [10, с. 117] одним із найбільш яскравих серед основних елементів менеджменту. Тому, саме на піднесення управлінської культури як сукупності типових для менеджера цінностей і норм, точок зору та ідей, які свідомо формують взірць його поведінки, спрямовано загальні настанови стандартів системи управління навколишнім середовищем (серії ISO 14000) щодо певних правил в управлінні.

Розглядаючи цей випадок, коли практика, значно випереджає теорію, слід констатувати, що в теорії екологічного менеджменту, на відміну від педагогічного та політичного менеджменту, не приділяється достатньої уваги вивченню питання сутності та значення управлінської культури, яка на думку І.Г. Осадчого є фактором внутрішнього впорядкування професійних намірів та дій керівника [11], що у свою чергу призводить до складності її оцінки як форми духовної культури.

Об'єктивна складова, навпаки, належить до сфери матеріальної культури і визначається – як практична сукупність досягнень в організації та здійсненні екологічного управління об'єкта менеджменту, яку доцільно розглядати у розподілі на культуру процесу управління, умов праці та документації.

Кожна із зазначених складових являє собою певну сукупність управлінських заходів (з т. з. Макарової Н.С.), є матеріалізованим результатом впливу суб'єкта та об'єкта екологічного менеджменту у процесному та функціональному розрізі, організації відповідних умов праці та документування. Дана сукупність спрямована на приведення його до ідеального стану, що дозволяє охарактеризувати сукупність досягнень як реальну чи еталонну (поняття вживаються Л.І. Скібіцькою) культуру об'єкта екологічного менеджменту. Реальна культура – це певний фактично досягнутий рівень розвитку управлінської діяльності,

який в екологічному менеджменті можна охарактеризувати з об'єктивної та суб'єктивної точок зору. Де, об'єктивна оцінка – це відповідність обов'язковим юридичним та економічним екологічним нормам, яку Л.Г. Мельник підводить під визначення пасивного або реактивного екологічного менеджменту. А суб'єктивна позиція, яка ґрунтується на екологічній свідомості і культурі, визнається активним екологічним менеджментом, що прагне на ініціативних та добровільних засадах відповідати актуальним вимогам та принципам екоефективності та екосправедливості. Зазначені принципи та вимоги стосуються усіх без винятку об'єктів екологічного управління.

Отже, в результаті проведених досліджень обґрунтовано передумови формування та комплекс ключових положень концепції КЕМ, а використані системний, структурно-функціональний та системно-екологічний підходи, дозволили виявити та структурувати складові культури екоменеджменту відповідно до рівнів (державний, регіональний, галузевий, підприємства та рівень особистості (самоуправління), на яких можливо управляти її розвитком. Перспективи подальших розвідок полягають у можливості, при застосуванні аксіологічного підходу до основних складових, визначати їх рівень та управляти їх розвитком.

1. Екологічне управління: Підручник / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с. 2. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І. Воловича] – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 730 с. 3. Електронний ресурс: Ю.В. Ніколенко. Основи економічної теорії. Підручник. Київ. ЦНЛ. 2003. Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua> 4. Скібіцька Л.І. Організація праці менеджера. Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с. 5. Макарова Н.С., Гармідер Л.Д., Михальчук Л.В. Економіка природокористування: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 322 с. 6. Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент: Підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 432 с. 7. Бобровський А.Л. Екологічний менеджмент: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. – 586 с. 8. В.В. Куриленко. Основы управления природо- и недропользованием. Экологический менеджмент. Учебное пособие. – СПб.: Издательство СПбГУ. – 2000. – 207 с. 9. Кабушкин Н.И. Основы менеджмента: Учеб. пособие / Н.И. Кабушкин. – 5-е изд., стереотип. – Мн.: Новое знание, 2002. – 336 с. 10. Русинов Ф.М., Никулин Л.Ф., Фаткин Л.В. Менеджмент и самоменеджмент в системе рыночных отношений: Уч. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 352 с. 11. Осадчий І.Г. Управлінська культура директора загальноосвітнього навчального закладу: модель, діагностика, розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2010-2/10oigmdr.htm>

Рецензент: д.е.н., доцент Безтелесна Л.І. (НУВГП)